CU MILA LU DUMNEZEU, DOMNIIA-LUI ESTE SĂNĂTOS ŞI VESEL. LUNGUL DRUM AL PRONOMINALIZĂRII ONORIFICELOR (I)

OANA UȚĂ BĂRBULESCU
Universitatea din București /
Universitatea din Oxford

1. Introducere

În raport cu alte limbi romanice, în care opoziția T/V este utilizată pentru a distinge adresarea familiară de cea reverențioasă, româna se remarcă prin extinderea distincției de la nivelul adresării la acela al referirii, creându-şi sistemul delocutivelor de deferență.

Delocutivele de deferență sunt mai puțin discutate în bibliografia românească de specialitate decât alocutivele din aceeaşi categorie[1]. De regulă, sunt oferite informații generale despre existența unor forme pronominale de politețe de persoana a III-a.

În cele ce urmează, ne propunem să stabilim maniera în care s-a pronominalizat grupul nominal alcătuit din abstractul *domnie* şi genitivul pronumelui personal sau adjectivul posesiv, având la origine funcție de onorific.

Am ales ca fundamentarea teoretică a demersului nostru să implice socio-lingvistica, pragmatica[2] şi teoria gramaticalizării[3].

2. Descrierea corpusului

Corpusul e alcătuit din documente redactate în perioada 1521−1600, atât în Moldova, cât şi în Țara Românească. Printre documentele analizate se numără atât actele oficiale (fie că e vorba de documente diplomatice, de mărturiile din procesul lui Petru Șchiopul cu raguzanii sau de documente juridico-administrative), cât şi particulare (reprezentând, mai degrabă, registrul semiformal)[4]. Corpusul – relativ eterogen – ne va permite să urmărim funcționarea discursivă a formelor analizabile/opace şi să prezentăm modul în care s-a trecut de la exprimarea raportului de putere la codificarea relației de solidaritate.

[1] Pentru delocutive, vezi Niculescu (1965a: 631-634, 1965b: 30-40, 41-47).
[2] În varianta *historical pragmatics*, pentru care vezi, printre alții, analizele lui Jucker (1995), Fritz, Jucker (2000) şi Jucker, Taavitsainen (2003).
[3] Vezi modelul de analiză de la Simon (2003: 85−123), De Jonge, Nieuwenhuijsen (2012: 247−262).
[4] Vezi şi formula lui De Mauro (1970: 167−169), *parlato scritto*. Cf. Bentivoglio (2003: 177).

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

3. Inventarul formelor. Observații generale

La persoana a III-a sunt înregistrate în documentele din secolul al XVI-lea forme mai mult sau mai puțin sudate (ceea ce arată că trecerea DP de la statutul de onorific la acela de pronume s-a produs treptat, pronominalizarea încheindu-se la sfârșitul secolului al XVI-lea).

Formele atestate în documente sunt realizate pe baza combinației de tip hipotactic dintre nominalul *domnie*, abstract al calității, și adjectivul posesiv *sa*, respectiv, forma de G. a pronumelui personal *lui*[1].

În documente sunt prezente atât formele primare, analizabile, cât și cele secundare, cu o structură opacă. Formele analizabile au un comportament diferit de acela al unui grup liber, pentru că nu admit ca vreunul dintre elemente să fie dislocat și nici ca un alt component să fie inserat între nominal și posesiv/ pronume personal.

3.1. *Formele analizabile. Particularități fonetice, morfologice și sintactice*

3.1.1. Paradigma formelor analizabile în structura cărora se află pronumele personal este următoarea:

sg. M. N-Ac. *domniia-lui*[2] (grafiile din documente sunt **домнїїа лѳи**, XXXIII, 241[r], XXXIV, 254[r], XXXVI, 250[v], 251[v]/**домниа~**, XXV1[r]/**домниѧ~**, C, 82[v])

G-D. *domniii-lui* (grafiile din documente sunt **домнїи лѳи**, XXXI, 253[v], XXXVI, 249[r], XLVIII, 246/**дѡмнїи лѳи**, XXXVI, 251[v]).

3.1.1.1. Grafiile cu două semne vocalice indică faptul că segmentul final al nominalului este bisilabic. Grafiile de tipul **дѡмнїи лѳи**/**домнїи лѳи** de la G-D. arată că segmentul bisilabic final se conservă și la formele oblice[3]. În această situație se poate presupune că formele analizabile păstrează tiparul accentual paroxiton al nominalului.

3.1.1.2. În documentele din secolul al XVI-lea nu este atestată forma de feminin. De asemenea, forma de plural nu cunoaște ocurențe în documentele epocii la care ne referim. Decalajul dintre momentul atestării formelor de masculin singular și acela al primelor ocurențe ale formelor de feminin și de plural este rezultatul funcționării discursive a pronumelui de deferență în secolul al XVI-lea. În epoca primelor atestări, formele de persoana a III-a sunt utilizate mai ales atunci când se face referire la persoana domnului. Pe măsură ce uzul formei se extinde, aceasta apărând în contexte în care nu are ca punct de referință persoana domnului, paradigma pronominală s-a îmbogățit cu noi forme distincte de număr și de gen.

Cât privește flexiunea în raport cu cazul, se constată că formele analizabile de persoana a III-a prezintă omonimia cazuală tipic pronominală: N≡Ac (*domniia lui*)≠G≡D (*domniii lui*).

3.1.1.3. Formele analizabile apar în poziția de[4]: subiect (1)−(2), obiect indirect (3), posesor (4), complement al numelui (5)−(7), obiect prepozițional (8).

---

[1] Ipoteza noastră de lucru e aceea că pronumele de reverență evoluează dintr-un grup nominal care funcționează ca onorific (crearea unui astfel de pronume de deferență putând fi încadrată printre „pragmatically salient innovations", Haspelmath 1999: 1056). Vezi alte exemple la Lehmann (1995).

[2] La care se adaugă și forma intermediară, *domnielui* din documentul XVIII, 1[v] (**домнїелѳи**).

[3] Vezi și Mareș (1979: 53): „În această poziție, i corespunde deseori lui ii din genitiv-dativul articulat al substantivelor feminine sau din pluralul articulat al substantivelor masculine […]. Frecvența mare a acestor exemple exclude, după părerea noastră, interpretarea lor drept niște simple grafii lacunare".

[4] Deși documentele conține mai multe astfel de exemple, am limitat numărul acestora din motive de spațiu.

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

(1) de acelea *domniia-lui* cu solii măriii lui […] dempreună să caute și să judece (XXXV, 250^{v});
(2) *domniia-lui* este sănătos și vesel (XXV, 1^{r});
(3) cu ce va putea da ajutoriu *domniii-lui* (XXXVI, 249^{v});
(4) Ce pohteaște Mihail voievod de rândul ajutoriului […] pentru paza trupului *domniii-lui* (XXXVI, 251^{r});
(5) vor isprăvi cum va fi pre voia și pre pohta *domniii-lui* (XXXVI, 250^{v});
(6) și arme de ajutoru va da măriia lui pentru slujba[1] *domniii-lui* (XXXVI, 250^{r});
(7) și svatul *domniii-lui* să-l poată acoperi cum mai pre lesne (XXXVI, 251^{r});
(8) teme-se de *domniia lui* (C, 82^{v}).

3.1.1.4. În actele diplomatice redactate în cancelaria domnească, este actualizată o formulă discursivă în care onorificul *măriia lui* e utilizat în paralel cu *domniia lui*. Tiparul de construcție cu apoziții ecuative aflate într-o structură dublă arată că formele analizabile ale pronumelui de deferență s-au gramaticalizat pornind din sistemul onorificelor:

(9) Împăratul *măriia lui* și țara ungurească să caute bine aceasta că Mihaiu voievod *domniia lui* n-au gândit cu aceasta că ară fi el în gura turcilor (XXXIII, 241^{r} – ciornă; XXXIV, 254^{r}).

3.1.2. În documentele moldovenești e atestată forma analizabilă *domniia sa* (având grafia **домниѧ са**). Cele două documente în care apare forma analizabilă de N-Ac. având în componența ei adjectivul posesiv datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea și conțin mărturiile unor boieri, negustori și soli în procesul lui Petru Șchiopul cu raguzanii:

(10) Și într-acela anu ce au ținut ei vama, fost-au pace prespre toată vremea și de s-au împlut anul vamei lor […], *domniia-sa* Pătru vodă au ieșit den țară (LXXXVIII, 1^{v});
(11) ce de bunăvoie au ieșit el cu *domniia-sa*, cu vodă, den țara Moldoveei (LXXXIX, 2^{r}).

3.1.2.1. Grafia cu două semne vocalice indică – la fel ca în cazul formei *domniia-lui* – că nominalul are un segment final bisilabic și își păstrează accentul paroxiton.

3.1.2.2. Pronumele de reverență cu posesiv înregistrează în documentele din Moldova o formă de N-Ac. distinctă de aceea de G-D.:

sg. N-Ac. *domniia-sa*
(12) amu vorovit cu *domniia-sa* de multe isprave mari (LXXXIX, 2^{r});
G-D. *domniii-sale*
(13) și tuturor sveatnicilor *domniii-sale* (LXXXII, 1^{v}; grafiia formei pronominale este **домнїи сале**).

În documentele muntenești apare o formă intermediară între cea analizabilă (*domniii-sale*) și cea opacă (*dumisale*): *domnisale* (**домнисале**):

[1] *Slujbă* și *svat* din exemplele (6) și (7) nu sunt substantive propriu-zis deverbale, dar sunt asimilate acestei clase, de vreme ce pot fi puse în legătură cu un verb.

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

(14) ce va pohti Mihaiu voievod, tot să fie pre voie *domnisale* (XXXII, 236^{v}; având grafia домнисале).

În forma de G-D., elementul nominal, dar şi posesivul sunt purtătoarele mărcilor de caz oblic. În cazul lui *domnisale*, contragerea timbrelor vocalice asemănătoare, urmată de modificarea structurii accentuale indică un grad ridicat de sudură între elementele compusului.

3.1.2.3. Forma analizabilă şi aceea intermediară alcătuite cu posesiv ocupă poziția de:
a) subiect (vezi *supra* 10, LXXXVIII, 1^{v});
b) comitativ (vezi *supra* 11, 12, LXXXIX, 2^{r}; VP adjuncți);
c) complement al numelui (vezi *supra* 13, LXXXII, 1^{v});
d) obiect indirect (vezi *supra* 14, XXXII, 236^{v}).

3.1.2.4. În documentele care conțin mărturiile din procesul lui Petru Șchiopul, forma *domniia-sa* este antrenată în structuri apozitive, în care pronumele de reverență e urmat de un nominal care păstrează cazul, dar şi prepoziția suportului (au ieşit el cu *domniia-sa*, cu vodă, LXXXIX, 2^{r}).

3.1.2.5. În poziția de subiect, formele analizabile (cu pronume personal sau cu posesiv) marchează:
a) activarea tematică a unui element care în enunțul precedent are o poziție rematică (vezi 2, XXV, 1^{r});
b) discontinuitatea tematică; vezi 10, LXXXVIII, 1^{v}).

3.2. ***Formele opace, sudate***

La sfârşitul secolului al XVI-lea, pronumele de deferență de persoana a III-a înregistrează forme sudate.

3.2.1. Grafia segmentului final al nominalului prezintă un singur semn vocalic, în documente apărând frecvent semnul ѣ (vezi домнѣлѧи) şi, mai rar, є (домнєса). Modificarea segmentului alcătuit din vocală accentuată + i̯ + vocală (în diftong ascendent), „cu păstrarea ca sunet silabic a vocalei neaccentuate, nu este un fenomen chiar atât de neobişnuit, cum s-ar putea crede la prima vedere. Transformări de acest gen s-au produs, de exemplu, în *abia*, cu [i̯á] < [íi̯a], aproape peste tot în dacoromână" (Avram 2009: 195)[1]. Fenomenul de sinereză antrenează modificări în structura accentuală a nominalului, care pierde o silabă, ceea ce a dus la fixarea accentului oxiton în cadrul compusului.

3.2.1.1. Raportul dintre formele analizabile şi cele opace se prezintă diferit la N-Ac. față de D-G. în documentele de la sfârşitul secolului al XVI-lea. Astfel, la N-Ac., celor 7 ocurențe ale formelor analizabile le corespund 15 ocurențe ale formelor sudate. Forma analizabilă *domniia-lui* este în regres la sfârşitul secolului al XVI-lea, în locul acesteia impunându-se cea sudată, *domnealui* şi, respectiv, *dumnealui*. În schimb, formele de G-D. de tipul *domniii-lui* în care nominalul este purtătorul mărcilor de caz sunt mai bine reprezentate în documente decât cele invariabile în raport cu cazul (*domniii-lui* cunoaşte 19 ocurențe, pe când forma invariabilă înregistrează 5 ocurențe).

[1] E de presupus că, în procesul de pronominalizare, evoluția nominalului a fost de la *domní̯a* la *domn̯a*/*domn̯a*.

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

Formele în componența cărora se găsește adjectivul posesiv prezintă o situație diferită față de cele cu pronume personal. Dacă la N-Ac. raportul este aproape egal, la D-G. forma sudată este preferată celei analizabile (raportul este de 7/ 1+1 formă intermediară în favoarea lui *dumisale*).

3.2.1.2. Formele sudate sunt invariabile în raport cu cazul. Se constată că acestea înregistrează cele mai multe ocurențe la N-Ac, acolo unde s-a produs inițial fenomenul de sinereză. Extinderea formei *dumnealui* de la N-Ac. la G-D. s-a produs ca urmare a unei *false* analize, în condițiile în care al doilea element al compusului a fost interpretat ca fiind purtător al mărcilor de caz. La sfârșitul secolului al XVI-lea, compusele sudate prezintă *reguli* de flexiune diferite de acelea care se aplică în cazul compuselor nesudate.

3.2.1.3. Formele sudate pot ocupa următoarele poziții[1]: subiect (15)−(16), comitativ (17), obiect indirect (18)−(19), complement al numelui (20).

(15) iar *domnealui* au socotit pre porunca măriii tale (XXXI, 253^{v});
(16) când ară fi *domnealui*, Mihail voievod, de-a oprăvirea de luotura Ardealului (XXXVI, 249^{v});
(17) și va tremeate și de acum cu *domnealui* de acela lucru (XXXVI, 250^{v});
(18) Aceasta moșia vândut-am noi de bunăvoia noastră, năsilit de nimele, dumnealui Arbănașului (XIII, 106);
(19) Și de acum înnainte se făgăduiaște *dumnealui* (XXXIII, 241^{r});
(20) și ficiorilor *dumnealui* câț Dumnezeu i va da (XIII, 106).

3.2.2. Formele sudate care au componența lor adjectivul posesiv sunt prezente în documentele redactate în Moldova. Într-un document din 1594 e înregistrată forma *domnesa*, care rămâne o prezență singulară în epocă.

(21) Acmu pohtești domnesa, Herțecu (C, 83^{r}).

La G-D., în schimb, forma care se impune e *dumisale*:

(22) să fie *dumisale* deraptă ocină și moșie (LXVI, 158);
(23) am vândut *dumisale*, giupânului Enachi (LXXXI, 173);
(24) câte pecetluituri au arătatu a *dumisale*, a lui Pătru vodă (LXXXVIII, 2^{v});
(25) ce s-au însurat la ieșitul *dumisale*, lui vodă (LXXXIX, 1^{v});
(26) ca să-i fie direpț țâgan *dumisale* și feciorilor *dumisale* și nepoților și strănepoților *dumisale* (XCIV, 185).

3.2.2.1. În legătură cu aspectul formei *dumisale* a fost propusă ipoteza conform căreia acesta s-a datora hipercorectitudinii („formele uzuale în Moldova prezintă și altă particularitate fonetică: *mn* este redus la *m* la genitiv-dativ […]. Fenomenul reducerii lui *mn* la *m* trebuie considerat ca rezultatul tendinței spre forme corecte, care însă s-a aplicat și în cazuri în care nu trebuia să se aplice” (Ivănescu 1980: 487). Nazala dentală *n* urmată de vocala palatală *i* (din forma de G-D.) a fost supusă palatalizării, *mn* > *mn*^{j}, iar *mn*^{j} a fost interpretat

[1] Am exemplificat numai pozițiile sintactice în care pronumele de reverență apare frecvent. Alte poziții sunt periferice în documentele din epocă (vezi, de exemplu, circumstanțialul).

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

drept rezultatul palatalizării lui *m* (vezi și Ivănescu 1980: 487). În Muntenia e atestată varianta *domnisale*, care prezintă contragerea timbrelor vocalice identice din structura nominalului, dar care păstrează intact grupul *mn* (vezi documentul XXXII).

3.2.2.2. Pozițiile ocupate de forma în structura căreia se află adjectivul posesiv sunt:

a) posesor (vezi 26, LXXXVIII, 2^{v});
b) obiect indirect (vezi 25, LXXXI, 173);
c) complement al numelui (vezi 27, LXXXIX, 1^{v}, 28).

3.2.2.3. În cuprinsul aceluiași document pot să fie utilizate – la distanță de câteva rânduri –:

a) forma analizabilă de N-Ac. și cea sudată de G-D. (*domniia-lui* vs. *domnealui*, XXXIII, XXXIV);
b) forma analizabilă de N-Ac., G-D. alături de aceea opacă de N-Ac. (*domniia-lui* vs. *domniii-lui* vs. *domnealui*, XXXVI);
c) forma opacă de N-Ac. și cea analizabilă de G-D. (*domnealui* vs. *domniii-lui*, XXXI).

Amalgamarea formelor analizabile și a celor opace este în măsură să arate că paradigma pronumelui de reverență nu este încă fixată în secolul al XVI-lea (și, implicit, că procesul de pronominalizare nu e încă încheiat în epoca la care ne referim).

4. Funcționarea discursivă a formelor de persoana a III-a

4.1. Pronumele de reverență de persoana a III-a cunoaște cele mai multe ocurențe în documente oficiale, în special, în acte diplomatice și mărturii, mai ales atunci când emitentul/ emitenții documentelor sau martorii prezenți la procesul lui Petru Șchiopul cu raguzanii se referă la persoana domnului și, mai rar, la un membru al familiei domnești. Pronumele este un mijloc de a marca ierarhia socială (comportându-se ca un indicator al politeții ierarhice).

4.1.1. Încă din secolul al XVI-lea, pronumele de deferență este selectat atunci când emitentul documentului se află pe o poziție inferioară în ierarhia socială:

(27) După aceea, de veț întreba domniia-voastră de sănătatea domnu-nostru, Niculei-vodă, cu mila lu Dumnezeu, *domniia-lui* este sănătos și vesel (XXV, 120);
(28) Ce să atinge de rândul aceii muieri a lui, ce s-au însurat la ieșitul *dumisale*, lui vodă, nu cu de-a sila (LXXXIX, 1^{v});
(29) Așijderi și el nu de nevoie sau cu de-a sila iaste scos den țară sau luatu, ce de bunăvoie au ieșit el cu domniia-sa, cu vodă, den țara Moldovei (*ibidem*);
(30) Eu, Crištof Derjec […] amu vorovit cu *domniia sa* de multe isprave mari (LXXXIX, 2^{r}).

4.1.2. În actele diplomatice reprezentând traduceri ale unor scrisori/ mesaje ale curții imperiale, sistemul de politețe ierarhică impune, de asemenea, selecția pronumelui de reverență de persoana a III-a, dar în condiții distincte de cele prezente în actele emise în Țările Române. Relația asimetrică de putere este valorizată în măsura în care superiorul ierarhic (în acest caz, împăratul Rudolf al II-lea al Austriei) utilizează pronumele de deferență pentru a se referi la domn (care se află pe poziție inferioară în raport cu acesta):

(31) Mai nainte dă dar lu Dumnezeu prentru strince ce au dat *domniii-lui*, care iaste la măriia lui foarte iubit și rodul *domniii-lui*, derept care bine a *domnilui* cinste și laudă-și va arăta către *domnealui* și către rodul *domniii-lui* (XXXVI, 249r)

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

(32) mai nainte, când ară fi *domnealui*, Mihail voievod, de-a oprăvirea de luotura Ardealului cu măriia sa împăratul, fost-au lăsat lui cu ceva putea da ajutoriu *domniii-lui* (XXXVI, 249v)

(33) Despre rândul pohtei *domniii-lui* (XXXVI, 250^{r}-250^{v}).

În documentele emise în cancelaria domnească, pronumele de reverență de persoana a III-a au ca punct de referință persoana domnului. Secvențele în care sunt utilizate pronumele de deferență de persoana a III-a reproduc fragmente din alte discursuri. Într-un document din 1600, este introdus un fragment în stil direct cuprinzând instrucțiunile lui Mihai Viteazul în legătură cu negocierile de la curtea lui Rudolf al II-lea:

(34) iar voi aveți cuvânt a-i darea răspunsu de veț zice: „Adevăr, făcut-am tocmeală, ce domneata ai tremes credincios măriii tale de credință și cu această poruncă și făgăduială a împărățiii tale, iar *domnealui* au socotit pre porunca măriii tale și ne-au scris să grăim măriii tale ce e pohta *domniii lui*" (XXXI, 253^{r}-253^{v}).

Secvența este astfel alcătuită încât să reflecte ierarhia socială, perspectiva adoptată fiind aceea a solilor.

4.1.3. În mărturiile celor care au fost prezenți la procesul lui Petru Șchipul, se observă că referirea la domn se poate face atât prin pronumele de reverență, cât și prin pronumele personal:

(35) Eu, Criștof Derjec, cându amu fostu sol de la craii leșești la Poarta putenciosului împărat turcescu de oarecâte ori și am trecut pren țara Moldoveei și la putenciosul domnu Pătru Vodă$_{i}$ am fost de multe ori, amu vorovit cu *domniia-sa*$_{i}$ de multe isprave mari și pururi am cunsocut gândul *lui*$_{i}$ cu priință a fi creștinilor și pururi oare derep cu lucru era gata <a> agiuta lor, necum solilor, ce și altor creștini nemeriți robi legați arăta mila *sa*$_{i}$, da-le, scumpăra-i den legătură turcească cu banii *săi*$_{i}$ (LXXXIX, 2^{r}).

Formele pronominale *domniia-sa*, *lui*, posesivele *sa*, *săi* sunt coreferențiale cu antecedentul Petru Vodă. Trecerea de la pronumele de reverență la cel personal sau la adjectivul posesiv nu poate fi considerată drept semnul încălcării normelor de politețe, de vreme ce acestea erau în curs de constituire/ fixare în secolul al XVI-lea. În secolul al XVI-lea nu funcționează constrângerea de coocurență, care impune excluderea oricărei alte forme pronominale non-clitice atunci când există un substitut anaforic exprimat prin pronumele de reverență.

4.2. În actele private, situația se prezintă diferit față de aceea înregistrată în documentele oficiale sau semioficiale. În discursul celor aflați pe o poziție ierarhică inferioară, referirea la domn se face prin formele pronumelui de reverență sau prin acelea ale pronumelui personal. Documentele din secolul al XVI-lea pun în evidență două situații în care cele două pronume sunt coocurente.

a) O primă situație este aceea în care pronumele de reverență și cel personal sunt coreferențiale cu antecedentul, iar trecerea de la un tip pronominal la altul e rezultatul caracterului oscilant al formulelor de politețe din secolul al XVI-lea (vezi și *supra* 4.1.3).

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

b) A doua situație e dată de contextele în care cele două pronume nu sunt coreferențiale, iar trecerea de la o formă la alta e controlată în întregime de emitentul documentului și are scopul de a păstra sau, dimpotrivă, de a reduce distanța discursivă dintre acesta și referent.

Într-un document de la sfârșitul secolului al XVI-lea (1599) sunt folosite atât pronumele personal, cât și pronumele de reverență, selecția lor fiind controlată de factori pragma-stilistici. Scrisoarea din 1599 cuprinde cererea boierilor munteni către cei plecați în Moldova de a fi sprijiniți pentru a-l alunga de pe tron pe Mihai Viteazul. Referirea în discurs la Mihai Viteazul se face prin pronumele personal *el* și *dinsul* (36)−(38), prin demonstrativ (39) sau prin DP (40)−(43).

(36) că acumu Mihaiu vodă, dec-au spartu țara, *elu* acum va să fugă (1^{v});
(37) că, de-ară ieși *elu*, noi am hălădui (2^{r});
(38) și câți amu hălăduit de turci și de tătari iară de *dinsul* noi perimu acum (1^{v});
(39) cum sântem sătuli și de-*acesta*, de Mihaiu Vodă (2^{r});
(40) O, vai de noi, cine ne va scoate den mâna *acestui tiranu*! (1^{v})
(41) v-au scosu Dumnezeu den mâna *acestui tiranu* (2^{r})
(42) în ce chipu veți face ca să poată ieși *acestu tiranu* (*ibidem*)
(43) ci câtu să ne ia pre-*acestu tiran* (*ibidem*).

În schimb, referirea la Ieremia Movilă, chemat să-i ajute pe boierii munteni în demersul lor de a-l alunga pe Mihai Viteazul din Țara Românească, se face prin intermediul pronumelui de reverență:

(44) și să rugați pre domnul, pre Ierimie *voevo(da)* […] să nu ne lase să perimu, ci să se milostivească pre noi și pre ceastă săracă de țeară oricum va putea *domnielui* (1^{v});
(45) Și pre unde va putea să nevoiască macar să se roage *domnielui* (1^{v}).

Utilizarea formelor pronominale nu este aleatorie, întrucât respectă consecvent un tipar:

• pronume personal → desemnarea opozantului, care, deși se situează pe o treaptă superioară în ierarhia socială, se află în dezacord cu emitenții scrisorii (pronumele personal de persoana a III-a e asociat în mod constant cu elemente având un conținut patemic și polemic însemnat, *acest tiranu*, *au spartu țara*, *ne aruncă acumu năpăști* etc., prin care se formulează acuzațiile la adresa opozantului);

• pronume de reverență → desemnarea persoanei care are un rang mai important decât emitenții scrisorii și căreia i se cere sprijinul (prin utilizarea pronumelui de reverență este asertată poziția de autoritate deținută de referent, care e recunoscută ca atare de către emitenții scrisorii).

Pronumele personal se asociază cu (super)strategii, implicând performarea de FTA[1], prin care se încearcă minimalizarea autorității adversarului și, implicit, suspendarea, ierarhiei sociale. Pronumele de reverență se asociază cu (super)strategii prin intermediul cărora se recunoaște ierarhia socială și se valorizează autoritatea celui căruia i se solicită sprijinul (în cadrul unui act directiv atenuat, printre alte, și de prezența pronumelui de deferență)[2].

[1] FTA – *face threatening acts*, vezi Brown, Levinson (1987), Brown, Gilman (1989).

[2] Vezi și Brown (2011: 54): „In such cases, honorifics – primarily a linguistic resource for indexical politeness – display crossover into modulation politeness". Și observațiile de la pagina următoare: „it seems to me that such usages are motivated by a situational need to soften the propositional content or illocutionary force of the utterance, particularly, keenly felt when dealing with non-intimates […]. In such cases, the added "separation" […] produces the perlocutionary effect of "politeness" ".

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

4.3. În zapisele de vânzare/ de schimb (și, în general, în documentele juridico-administrative) provenind din Moldova și din Țara Românească, pronumele de reverență cunoaște mai puține ocurențe decât în actele diplomatice sau în scrisorile oficiale. Utilizarea pronumelui personal constituie norma în secolul al XVI-lea.

În zapisele de vânzare redactate în Moldova, pronumele de deferență e folosit începând cu 1586. Pronumele de reverență apare în contexte în care, inițial, era utilizat pronumele personal. În documentul prin care Tudora Țițul vinde o parte din moșie nepotului ei, Nicoară Bantăș, se recurge la pronumele de deferență alături de cel personal:

(46) am vândut a mea deraptă ocină nepotu-miu, lui Necoar<ă> Bantăș, vornicul […] să fie *dumisale* deraptă ocină și moșie și feciorilor *lui* (LXVI, 158).

Uzul pronumelui de reverență în astfel de contexte nu este general(izat) în secolul al XVI-lea. Într-un act similar datând din 1587, prin care Nastea îi vinde aceluiași Nicoară Bantăș o parte din moșia sa, se folosește numai pronumele personal:

(47) să-i fie deraptă ocină și moșie, și *lui* și feciorilor *lui* și nepoților *lui* (LXVIII, 159-160).

Într-act de schimb din 1593, pronumele de deferență e selectat în întreaga formulă care conține dispoziția documentului:

(48) Dece i l-am dat, ca să-i fie direpț țâgan *dumisale* și feciorilor *dumisale* și nepoților și strănepoților *dumisale* (XCIV, 185).

La sfârșitul secolului al XVI-lea, pronumele de reverență își extinde uzul, apărând în secvența care suprinde expoziția actului (acolo unde, de regulă, numele cumpărătorului apare în poziția de obiect indirect, fiind precedat de morfemul de D.: am vândut lui Dumitru Teahni, LX, 154; mi-am vâ<n>dut … lui Necoar<ă> Bantăș vornicul, LXVIII, 159; am vândut eu … lui Dumitrașco Mihului, LXXX, 172; Dece am vândut lui Bantăș vornicului și <lui> Ilie șetrarului, LXXXIII, 174):

(49) am vândut eu Ghiorghi parte tătâne-meu, den silișteˍsa<t>ului, din câmpu, din păduri, din tot locul unde i să va vini parte lui Văsiiu, și am vândutu *dumisale*, giupânului Enachi (LXXXI, 172-173).

Într-o singură scrisoare din secolul al XVI-lea (din 1600), pronumele de deferență de persoana a III-a e folosit în secvența consacrată inscripției sau adresei. De regulă, în inscripția documentelor apar formule mai ample prin care sunt indicate numele și titlul destinatarului (vezi Mareș 1979: 37-38). Prezența pronumelui de deferență constituie un semnal al apartenenței emițătorului și destinatarului la același grup, care apelează la formule de referire distincte în contexte formale sau semiformale (compară: până la Budachi Ianăș, XX, 116/ domnului Budachi Ianășu, CII, 195/ la domnealui Budachi Ianăș, CX, 201).

Actele juridico-administrative din Țara Românească prezintă mai puține mărci ale referirii reverențioase decât cele similare redactate în Moldova. Un singur act de vânzare-cumpărare de la sfârșitul secolul al XVI-lea conține forme ale pronumelui de deferență de persoana a III-a atât în expoziție, cât și în dispoziție:

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

(50) Această moşie vândut-am noi de bunăvoia noastră, năsilit de nimele, *dumnealui* Arbanaşului de[r]ept ughi 10 bani gata ca să-i fie *dumnealui* moşia stătătoare şi ficiorilor *dumnealui* câţ Dumnezeu i va da (XIII, 106); compară cu documentul XII, din aceeaşi perioadă: dat-am zapisul la mâna Arbănaşului, nepotul Beresculuı [...]. Iar Arbănaşul să fie volnic cu scrisoarea noastră să stăpânească moşia în pace, de acum cu feciorii i cu nepoţii *lui* (XII, 105).

5. Concluzii

Documentele din secolul al XVI-lea conţin două forme de pronume de reverenţă de persoana a III-a: una formată cu ajutorul pronumelui personal, iar cealaltă, cu ajutorul posesivului. Încă de la primele atestări se constată că formele apar în contexte similare din punct de vedere socio-pragmatic şi ocupă aceleaşi poziţii sintactice. Cele două forme (*cell-mates*)[1] sunt distribuite diferit în texte, în funcţie de proveniența acestora din aria nordică sau din cea sudică. Formele cu pronume personal sunt atestate în aria sudică, în timp ce acelea cu pronume posesiv sunt înregistrate în aria nordică. Variaţia diatopică împiedică realizarea canonică a fenomenului de *overabundance*[2] în paradigma pronumelui de reverenţă de persoana a III-a.

Pronumele de deferenţă evoluează dintr-un grup nominal cu valoare de onorific. Procesul de pronominalizare nu e încheiat în secolul al XVI-lea, după cum se poate observa din prezenţa în textele epocii a formelor analizabile, care, treptat, sunt înlocuite de cele sudate, opace. La sfârşitul secolului al XVI-lea, forma analizabilă *domniia-lui* e în regres, fiind concurată şi, în cele din urmă, înlocuită de cea sudată, *domnealui/ dumnealui*. Forma analizabilă de G-D. *domniii-lui* rămâne în uz până la sfârşitul secolului, fiind preferată în locul celei sudate. În aria nordică, forma *domniii-sale* e înlocuită de cea opacă, sudată, *domisale/ dumisale* (care e considerată suficient de *marcată* pentru a exprima G-D.).

Selecţia pronumelui de reverenţă de persoana a III-a e controlată de doi parametri: putere şi solidaritate (Brown, Gilman 1960: 253−276). În epoca veche, relaţiile de putere sunt induse strict de ierarhia/ poziţia socială. Dacă se admite că poziţia socială este „unul dintre cei mai persistenţi factori de putere în mentalul colectiv”[3], atunci se poate explica apariţia pronumelui de deferenţă de persoana a III-a pentru referirea la persoana superiorului ierarhic (în epoca veche, domnul). Ulterior, referirea deferentă devine un indice al solidarităţii (al apartenenţei la acelaşi grup), manifestându-se din ce în ce mai pregnant pe măsură ce adresarea reverenţioasă între interlocutorii cu aceeaşi poziţie socială devine normă[4].

CORPUS

Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea, text stabilit şi indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniţă, Al. Mareş, Al. Roman-Moraru. Bucureşti: Editura Academiei Române, 1979.

[1] Am preluat termenul de la Thornton (2011).
[2] Vezi Thornton (2012a, b).
[3] Şerbănescu (2007: 154).
[4] Vezi şi observaţiile de la Bentivoglio: 182.

BDD-V1134 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Avram, Andrei, 2009, *Probleme de fonologie a limbii române*, București, Editura Academiei Române.

Bentivoglio, Paola, 2003, „Spanish forms of address in the sixteenth century", în: Taavitsainen, Jucker (eds), 177−191.

Brown, Lucien, 2011, *Korean Honorifics and Politeness in Second Language Learning*, Amsterdam / Philadelphia, Benjamins.

Brown, Roger, Albert Gilman, 1960, „The pronouns of power and solidarity", în: Thomas A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, MA, MIT Press, 253−276.

Brown, Roger, Albert Gilman, 1989, „Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies", *Language in Society* 18: 159−212.

Brown, Penelope, Stephen C. Levinson, 1987, *Politeness. Some Universals in Language Use*, Cambridge, Cambridge University Press.

Fritz, Gerd, Andreas H. Jucker (eds), 2000, *Kommunikationsformen im Wandel der Zeit. Vom mittelalterlichen Heldenepos zum elektronischen Hypertext*, Tübingen, Niemeyer.

Haspelmath, Martin, 1999, „Why is grammaticalization irreversible?", *Linguistics* 37, 6: 1043−1068.

Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iași, Junimea.

De Jonge, Bob, Dorien Nieuwenhuijsen, 2012, „Forms of address", în José Ignacio Hualde, Antxon Olarrea, Erin O'Rourke (eds), *The Handbook of Hispanic Linguistics*, Chichester, Wiley-Blackwell, 247−262.

Jucker, Andreas H., Irma Taavitsainen, 2003, „Diachronic perpectives on address term systems: Introduction", în I. Taavitsainen, A.H. Jucker (eds), 1−25.

Jucker, Andreas H. (ed.), 1995, *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*, Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.

Lehmann, Christian, 1995, *Thoughts on Grammaticalization*, München, LINCOM.

Mareș, Alexandru, 1979, „Introducere", în *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș, Alexandra Roman-Moraru, Bucureşti, Editura Academiei Române, 13−82.

De Mauro, Tulio, 1970, „Tra Thamus e Teuth. Note sulla norma parlata e scritta, formale e informale nella produzione e realizzazione dei segni linguistici", în *Lingua parlata e lingua scritta*. Palermo: Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, 167−169.

Niculescu, Alexandru, 1965a, „Lexical și gramatical în exprimarea pronominală a reverenței", în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 631–634.

Niculescu, Alexandru, 1965b, „Caracteristici ale flexiunii pronominale românești", „Structura exprimării pronominale a politeții în limbile romanice", în *Individualitatea limbii române între limbile romanice. I. Contribuții gramaticale,* București, Editura Științifică, p. 30–40, 41–47.

Șerbănescu, Andra, 2007, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți. Prin labirintul culturilor*, Iași, Polirom.

Simon, Horst J., 2003, „From pragmatics to grammar. Tracing the development of respect in the history of the German pronouns of address", în I. Taavitsainen, A.H. Jucker (eds), 85−123.

Taavitsainen, Irma, Andreas H. Jucker (eds), 2003, *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*, Amsterdam & Philadelphia, John Benjamins.

Thornton, Anna Maria, 2011, „Overabundance (multiple forms realizing the same cell): a noncanonical phenomenon in Italian verb morphology", în Martin Maiden, John Charles Smith, Maria Goldbach, Marc-Olivier Hinzeli (eds), *Morphological autonomy: Perspectives from Romance inflectional morphology*, Oxford, Oxford University Press, 358–81.

BDD-V1134 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)

Thornton, Anna Maria, 2012a, „Overabundance in Italian verb morphology and its interactions with other non-canonical phenomena", în Thomas Stolz, Hitomi Otsuka, Aina Urdze, Johan van der Auwera (eds), *Irregularity in Morphology (and beyond)*, Berlin, Akademie Verlag, 251–269.

Thornton, Anna Maria, 2012b, „La sovrabbondanza nei paradigmi verbali dell'italiano contemporaneo", în Patricia Bianchi, Nicola De Blasi, Chiara de Caprio, Francesco Montuori (eds), *La variazione nell'italiano e nella sua storia. Varietà e varianti linguistiche e testuali. Atti dell'XI Congresso SILFI*, Firenze, Franco Cesati Editore, 445–456.

Thornton, Anna Maria, 2012c, „Reduction and maintenance of overabundance. A case study on Italian verb paradigms", *Word Structure* 5, 2: 183–207.

BY THE MERCY OF GOD HIS LORDSHIP IS HEALTHY AND CHEERFUL. (ON) THE LONG WAY OF THE HONORIFICS PRONOMINALIZATION

(*Abstract*)

The 16th century documents contain two deferential forms of the third-person pronoun: one based on the abstract noun *domniia* (Lordship) and followed by the personal pronoun, and the other, followed by the possessive. Since their first attestations, these forms have preserved the same socio-pragmatic connotations and occupied the same syntactic positions. In the 16th century the two cell-mates are in complementary geographical distribution. The forms based on personal pronouns are attested in the southern area, whereas those based on possessives are recorded in the northern area.

Domniia lui/ *sa* was originally a DP functioning as a form of deferential referring or as a honorific. In the first half of the 16th century the forms were not fully grammaticalized. By the end of the 16th century, the honorific had turned into a pronoun of polite referring.

All the documents are analyzed according to Brown and Gilman's dimensions of power and solidarity. In OR, *domniia lui/ sa* was initially used to refer to/ address the high-ranking /ranked or exalted figures. This usage was progressively extended down the social hierarchy as a mark of respect due to individuals of higher rank. The upper-class individuals of equal rank started to use the new pronouns to address each other, thus stating their being in authority, and also making relevant their intention to observe the formal frame in which they were operating.

BDD-V1134 © 2014 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 20:52:04 UTC)